

Цугунян А. М.,

аспірантка Науково-дослідного фінансового інституту
Міністерства фінансів України

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЗАСОБІВ РЕГУЛЮВАННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ

Становлення системи засобів впливу на економіку здійснювалося на основі розвитку цивілізаційних процесів та формування й удосконалення економічних систем. Дослідження цих процесів має наукову і практичну значущість для трансформації набутого досвіду до умов економіки та управління національним господарством України на сьогодні. Поштовхом до таких досліджень є кризовий стан економіки України в 1991–1999 рр. та спалах світової фінансової кризи 2008 р., що суттєво вплинуло на фінансову систему нашої країни, виробництво товарів і послуг, доходи держави, фізичних та юридичних осіб.

Теорія регулювання економіки пройшла становлення за трьома стадіями:

- класична – А. Сміт (1723–1790), Д. Рікардо (1772–1823);
- неокласична (маргіналістська) – У. Джевонс (1835–1882), А. Маршалл (1842–1924);
- посткейнсіанська (неокейнсіанська) – Дж. Кейнс (1883–1946), П. Самуельсон (нар. 1915 р.)¹.

Поява наукових думок, становлення домінуючих економічних доктрин обумовили визнання та актуальність таких економічних теорій:

- теорія багатства і росту (Ф. Кене (запропонував вважати джерелом багатства сільське господарство); А. Сміт (ввів поняття розподілу праці, спеціалізації, накопичення капіталу); Т. Мальтус (обґрунтував випереджальне зростання народжуваності над зростанням засобів праці));
- теорія розподілу (Д. Рікардо (розробив основи земельної ренти); К. Маркс (обґрунтував процес зміни капіталу, його відчуження, відтворення, формування додаткової вартості та резервної армії безробітних); В. Ульянов-Ленін (довів неминучість економічної кризи імперіалізму));
- теорія вартості (К. Маркс (визначив вартість товару через обсяг однорідної праці, ввів поняття “суспільно необхідна праця”, “ціна”, “маргінальна корисність товару”));
- теорія конкуренції й ефективності (А. Сміт (обґрунтував, що зростання національного багатства забезпечується “невидимою рукою” – мотивацією доходу, регулюється вільною конкуренцією, спрямовується в соціально корисну діяльність, забезпечує ефективний розподіл ресурсів, при цьому втручання держави зайве, ціна формується попитом і пропозицією); Дж. Гелбрейт (запропонував необхідність

¹ Горбачук В. Макроекономічні методи: теорії та застосування / В. Горбачук. – К.: Кий, 2000. – 271 с.

- врахування інтересів інших організацій при формуванні ціни корпорації); О. Г. Ліberman (для отримання великого доходу централізованої економіки запропонував установлювати більші премії і зарплату для управлінців і працівників з урахуванням попиту і пропозиції, обсягу реалізації, маркетингу, договірних цін));
- теорія міжнародної торгівлі (А. Сміт (визначив умови вільної торгівлі, особливо між державами); меркантилісти (обґрунтували умови сили і добробуту країн на основі золотого запасу, обмеження експорту робочої сили й імпорту послуг); Д. Рікардо (винайшов закон порівняльної переваги виробництва країни при споживанні менших обсягів ресурсів та спеціалізації виробників));
 - теорія ділових циклів (Ж. Б. Сей (винайшов закон самостійного регулювання економіки); Дж. Кейнс (довів, що не всі накопичення інвестуються і при певному рівні цін пропозиція перевищує очікуваний попит й інвестиції); Й. Шумпетер (запропонував поняття “винахідник” й “інноватор” як тлумачення рушійної сили розвитку економіки через інвестиції));
 - теорія економічної політики (Дж. Кейнс (обґрунтував втручання уряду з метою стабілізації ринкової економіки через контроль інфляції, безробіття, засобів податкової і монетарної політики); представник школи монетаристів М. Фрідман (запропонував досягнення ефективності і корисності вільного ринку засобами пасивної монетарної політики, стійкого і помірному росту пропозиції грошей); А. Пігу (доповнив теорію в частині обернено пропорційної залежності інвестицій від облікової ставки пропозицією залежності між ростом реальних грошей, що обумовлюють збільшення реальної вартості грошових балансів населення, їх багатства, споживання й інвестицій))².

Наведений огляд становлення і розвитку теорій, їх ідей та засобів регулювання економіки здебільшого на макрорівні є важливим матеріалом для формування державної економічної політики, обґрунтування напрямів розвитку системи заходів регулювання макроекономічних процесів і окремих агрегатів системи національних рахунків (СНР). На особливу увагу заслуговують положення щодо накопичення капіталу для розвитку (А. Сміт); земельної ренти (Д. Рікардо); відтворення додаткового капіталу (К. Маркс); цін і маргінальної вартості товару (К. Маркс); теорії конкуренції та ефективності (А. Сміт); теорії міжнародної торгівлі (А. Сміт); закону про порівняльну перевагу виробництва країн при споживанні менших обсягів ресурсів (Д. Рікардо); теорії нових винаходів і стимуляції економіки працею винахідника й інноватора (Й. Шумпетер); теорії інвестування економіки впливом попиту і пропозиції (Дж. Кейнс); теорії економічної політики про втручання уряду в ринкову економіку (Дж. Кейнс); пасивної монетарної політики (школа монетаристів); залежності росту реальних грошей і збіль-

²Горбачук В. Макроекономічні методи: теорії та застосування / В. Горбачук. – К.: Кий, 2000. – 271 с.; Савченко А. Г. Макроекономіка: підруч. / А. Г. Савченко. – К.: КНЕУ, 2007. – 448 с.

шення реальної вартості грошових балансів населення, їх багатства, споживання й інвестицій (А. Пігу).

Розвиток економічної теорії і практики на певному етапі розвитку суспільства забезпечує формування економічної системи відповідного ступеня досконалості, що являє собою сукупність економічних процесів на базі майнових відносин, організаційних форм, методів регулювання, зв'язків суб'єктів господарювання. За останні півтора-два століття на різних етапах розвитку людства були сформовані і функціонували економічні системи:

- ринкова економіка вільної конкуренції (чистий капіталізм);
- сучасна ринкова економіка з державним регулюванням (сучасний капіталізм);
- традиційно неринкова економіка;
- адміністративно-командна економіка (комуністична).

Характеристики цих економічних систем наведено в табл. 1.

Аналіз порівняльних характеристик трьох основних економічних систем свідчить про наявність суттєвих відмінностей та прогрес наукової і соціально-економічної думки, що забезпечило формування цивілізаційних процесів, теоретичних обґрунтувань правового поля, методології, визначення функцій та моделей, програм, менеджменту економічного розвитку й людських ресурсів та найдосконалішої і найдемократичнішої економічної системи – сучасної ринкової економіки з державним регулюванням (сучасного капіталізму). Визначальними і позитивними рисами цієї системи є активна участь держави в реалізації функцій перерозподілу власності, регулювання процесами, правового забезпечення та надання соціальних гарантій працюючим, хворим і пенсіонерам. Особливо цінним стало формування моделей менеджменту персоналу, на основі яких навчання і турбота про працюючого стали позитивними, особливо чітко це простежується в японській моделі.

Плановість як засіб пристосування до умов ринку широко використовується і фірмами, і на державному рівні – плани (програми) детально обґрунтовують обсяги і структуру виробництва на основі маркетингових досліджень, кон'юнктури ринку, напрямів розвитку НТП, потреб на макро-рівні, прогнозів розвитку, бюджетних асигнувань, результатів фундаментальних і прикладних досліджень за пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку. Орієнтація на забезпечення конкурентоспроможності не лише видів продукції і послуг, а й держави загалом на внутрішньому і зовнішньому ринках стало потребою виділення як фірмами, так і державними бюджетами фінансових ресурсів для розвитку людського капіталу – на розвиток системи освіти, перепідготовки, підвищення кваліфікації спеціалістів, удосконалення медичного обслуговування, соціального забезпечення, що в розвинених країнах становить до 40 % бюджетних коштів.

Формування економічних систем, їх специфічних характеристик здійснювалося не лише під впливом законів розвитку суспільства й економіки, теоретичних і методологічних засад соціально-економічного розвитку, але й при обов'язковому впливі соціальних і національних традицій, менталі-

Таблиця 1

Порівняльні характеристики економічних систем

Основні характеристики	Ринкова економіка вільної конкуренції (чистий капіталізм), XVIII—XIX ст.	Сучасна ринкова економіка з державним регулюванням (сучасний капіталізм), з другої половини XX ст.	Адміністративно-командна економіка (комуністична)
Рівень інтеграції виробництва	У межах підприємства	У межах підприємства і частина — у державній власності (національній та інтернаціональній)	У межах державної власності з централізованим державним управлінням
Переважаюча форма власності	Приватна, з економічною діяльністю окремих підприємців-капіталістів	Колективна і державна	Державна власність і колективна в сільському господарстві
Управління економікою	Саморегулювання економічних процесів на основі дії законів вільного ринку при мінімальній втручанні держави	Активний вплив держави в питаннях забезпечення справедливості, ефективності, макростабілізації та росту платоспроможного попиту, пропозиції, подолання криз, інфляції, безробіття, економічної безпеки	Управління з єдиного центру, з централізованим плануванням виробництва і розподілу продукції
Соціальні гарантії	Відсутність правового забезпечення соціальної захищеності у випадках безробіття, хвороби, пенсійне забезпечення у старості	Наявність правового поля та спеціальних державних і приватних фондів соціального забезпечення, страхування	Гарантування конституцією права на працю, відпочинок, освіти, безкоштовне медичне обслуговування
Рівень розвитку людського капіталу	Поява елементів свободи переміщення працівників на ринку праці, трудових угод, відповідальності роботодавців за стан робочої сили	Формування доктрин класової боротьби і соціального партнерства на виробництві; японської, американської і західноєвропейської моделей менеджменту персоналу, згідно з якими людські ресурси привертались до основного капіталу, а фінансові вкладення в розвиток людських ресурсів вважались довгостроковими інвестиціями	Задекларовані права і свободи громадян виконувалися для задоволення потреби країни в кадрах, у деяких сферах (насамперед у ВПК) були досягнуті показники понад світовий рівень (ракетно-, літакобудування, освоєння космосу)

Джерело: Булатов А. С. Экономика / А. С. Булатов. — М.: БЕК, 1995. — 632 с.

тету народу, а також рівня розвитку державності, її інституціонального забезпечення.

Слід зазначити, що після Великої депресії в США (1929–1932 рр.) виконавча влада здійснила масштабне впровадження елементів централізованого управління, планування й контролю на кшталт адміністративно-командної (комуністичної) системи, яка використовується і вдосконалюється до сьогодні в умовах сучасного капіталізму. А в Україні після розпаду колишнього Союзу було задекларовано ринкові умови господарювання з повною відмовою від централізованого принципу державного впливу на соціально-економічні процеси. Запровадження з 1992 р. індикативного планування, що було рекомендаційним і необов'язковим для виконання, спроба лібералізації економіки та шокова терапія загалом не тільки не забезпечили адаптацію старої системи до нових правил господарювання, а й створили умови економічної кризи.

Перехід з 1994 р. на програмно-цільове планування з розробкою прогнозних показників розвитку і наукових (програмних) обґрунтувань прогнозних обсягів використовується до цього часу, що закріплено Законом України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” від 23.03.2000 № 1602–111. Подальшим розвитком цього підходу в управлінні національним господарством слід вважати початок впровадження з 2000 р. програмно-цільового методу фінансування бюджетних програм³. Цей метод планування видатків бюджету при запровадженні на всіх рівнях бюджетної системи має низку суттєвих переваг, бо може використовуватися як засіб контролю за цільовим використанням фінансів, результативністю їхнього впливу через залучення в процес планування держави чи місцевих органів влади, головних розпорядників коштів та користувачів – виконавців бюджетних програм, які в ітеративному режимі складають баланси фінансових ресурсів, узгоджують їх щодо можливості виконання.

Становлення і розвиток теорії, методології, організації і системи засобів регулювання економіки та формування ринкової моделі господарювання не були враховані при утворенні державності і незалежності України. Період 1991–1999 рр. супроводжувався структурними деформаціями в усіх сферах економічної діяльності, інфляцією, гострою платіжною кризою, падінням національного товаровиробництва. Рівень управлінської економічної кризи не має аналогів у світі: у США в 1929–1932 рр. падіння виробництва сягнуло 25 %, у СРСР під час війни 1941–1945 рр. – близько 20 %, а в Україні – понад 50 %, що відкинуло розвиток економіки на 20–25 років⁴. Гіперінфляція (близько 10 256 %), безробіття, нечесна приватизація дер-

³Методичні вказівки щодо програмно-цільового підходу в бюджетному процесі України та особливості його впровадження при формуванні проекту бюджету на 2002 рік. – К.: Міністерство фінансів України, 2001. – 7 с.

⁴Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом європейської інтеграції /авт. кол. А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

жавного майна, відсутність середнього класу, різке розшарування суспільства на багатих і бідних, втрата заощаджень у банках обумовили гостре незадоволення в суспільстві.

Другою причиною нинішнього стану економіки в Україні є застарілі основні виробничі фонди, недостатні капітальні вкладення в їх розвиток та у фундаментальні й прикладні дослідження, активізацію НТР. Структура української економіки за технологічними укладами характеризується незадовільними пропорціями: виробництво продукції за третім і четвертим укладами щорічно становить близько 95 % загального обсягу, за п'ятим укладом (мікроекономіка) – менше 5 %, а за шостим (мікробіологія, сучасна медтехніка) – менше 1 %⁵. Технічний потенціал економіки України спроможний забезпечити щорічний приріст ВВП на рівні 4–4,5 %, тобто простого відтворення.

Узагальнюючі показники ефективності економіки АР Крим наведено в табл. 2. Запропонований перелік показників, методика їх визначення, розрахункові обсяги за 2000–2006 рр. та прогноз обсягів на 2007 і 2008 рр. стали підґрунтям установлення таких темпів росту, пропорцій і тенденцій змін взаємозалежних показників:

- результативність виробництва (ВДВ : ВВ) має чітко виражену позитивну тенденцію росту з 41,4 % у 2000 р. до 46,3 % у 2008 р., тобто простежується збільшення частки ВДВ в одиниці ВВ;
- економічна ефективність виробництва (ВДВ : ПС) також характеризується зростанням з 70,6 до 86,3 %, що відображає збільшення ресурсовіддачі через зростання ВДВ в одиниці ресурсного проміжного споживання;
- затратомісткість виробництва визначена за співвідношеннями проміжного споживання до ВВ, ВДВ і ВРП, що в цілому характеризує зменшення частки ресурсів на одиницю товарів і послуг, доданої вартості та регіонального продукту. Водночас ПС у ВВ становить більше 50 % (58,5 % у 2000 р. та 53,6 % у 2008 р.), а на виробництво одиниці ВДВ та ВРП спожито ресурсів більше, ніж вартість одиниці ВДВ чи ВРП, що свідчить про їх велику ресурсомісткість;
- продуктивність суспільної праці збільшилася у понад п'ять разів, хоча індекс росту має тенденцію до стабільності з незначним зменшенням;
- капітальні інвестиції як основне джерело оновлення засобів праці збільшилися у 7,6 раза, а в основний капітал – у 9,1 раза з тенденцією зростання частки від загального обсягу з 72,9 до 87 %, що позитивно характеризує інвестиційну діяльність регіону;
- відносний показник ефективності капітальних вкладень і економіки загалом як відношення приросту ВРП до приросту капітальних інвестицій має чітко виражену тенденцію до збільшення з 2,9 раза у 2001 р. до 3,4 раза у 2008 р.

⁵ Бажал Ю. М. Знаннева економіка: теорія і державна політика / Ю. М. Бажал // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 3. – С. 71–86.

Таблиця 2

Узагальнюючі показники ефективності економіки АР Крим

Показник	2000	2002	2004	2006	2007 (попередні дані)	2008 (очікувані дані)
1. Результативність виробництва (ВДВ: ВВ), %	41,4	38,9	43,4	44,1	45,0	46,3
2. Економічна ефективність виробництва (ВДВ: ПС), %	70,6	63,8	76,8	79,1	81,9	86,3
3. Запратомістість виробництва, %:						
3.1. ПС: ВВ	58,5	61,0	56,5	55,8	54,9	53,6
3.2. ПС: ВДВ	141,4	156,6	130,1	126,3	121,9	115,8
3.3. ПС: ВРП	141,4	156,6	122,2	116,8	108,8	103,6
4. Продуктивність суспільної праці (ВВ: чисельність працюючих), тис. грн	10,9	16,0	23,8	36,9	44,3	52,2
5. Індекс росту продуктивності праці	—	1,20	1,28	1,21	1,20	1,18
6. ВРП на душу населення, грн/осіб	1972	2953	4937	8065	10318	12532
7. Капітальні інвестиції, млн грн у тому числі в основний капітал, млн грн	1074,5	1701,6	3298,4	5444,9	6794,5	8194,5
8. Співвідношення приросту ВРП до приросту капітальних інвестицій	784	1483	2740	4684	5877,2	7129,3
	—	3,6	2,6	2,4	3,4	3,4

Д о в і д к о в о: ВДВ — валова додана вартість; ВВ — валовий випуск товарів і послуг; ПС — проміжне споживання; ВРП — валовий регіональний продукт; населення АР Крим за роками дослідження — 2079; 2031,7; 2005,1; 1983,8; 1977,1; 1971 тис. осіб; чисельність працюючих — 909,9; 963,8; 899,7; 911,2; 913,6 тис. осіб.

Д ж е р е л о: Статистичний щорічник АР Крим за 2006 рік. — Сімферополь: Гол. упр. ст-ки, 2007. — 616 с.; Автономна Республіка Крим у цифрах у 2007 році. — Сімферополь: Гол. упр. ст-ки, 2008. — 225 с.

Наведений аналіз макроекономічних показників та їх співвідношень є сприятливим для нарощування виробничого потенціалу і на його основі можливе зростання виробництва товарів і послуг, зменшення проміжного споживання і збільшення ВДВ. Противагою позитивним тенденціям є зменшення з 2006 р. впровадження загальної кількості прогресивних технологічних процесів (з 90 до 25), у тому числі мало-, безвідходних і ресурсозберігаючих (з 21 до 14); освоєння виробництва нових видів техніки (з 38 до 32); питомої ваги промислових підприємств з інноваційною діяльністю (з 19,3 до 13,2 %).

Становлення і розвиток системи засобів регулювання макроекономічних процесів значною мірою обумовлюється проблемами, які виникають при виконанні державою своїх функцій. В умовах сучасної економіки функції держави чітко регламентовані, а саме: забезпечення ефективності, справедливості, сприяння макроекономічній стабільності і росту⁶. Успішне й ефективне виконання цих функцій передусім залежить від правильного вибору цілей і пріоритетів макроекономічної політики, визначення основних стратегій та моделей їх реалізації. Сутність проблем державного регулювання економіки полягає в недостатній ефективності її засобів, незначному впливі на реальні економічні показники і макроекономічні пропорції. Достатньо зауважити, що Стратегія соціально-економічного розвитку України на період до 2015 р. розроблена лише в 2004 р., тобто на 14-му році незалежності України. Лише в цій Стратегії вдалося систематизувати засоби і погодити їх між собою, визначити ключові цілі та пріоритети розвитку, розробити стратегії певних напрямів та сценарії їх реалізації.

Наукові дослідження та розробка пропозицій щодо впровадження наукових результатів підвищить ефективність макроекономічної політики, забезпечить єдність централізованих і саморегулювальних ринкових засобів, створить сприятливі економічні умови для розвитку виробництва, покращання макроекономічних пропорцій і тенденцій.

⁶Самуельсон П. А. Макроекономіка / П. А. Самуельсон, В. Д. Нордгауз. – К.: Основи, 1995. – 574 с.